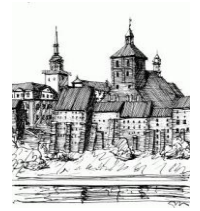

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXII: 2024

Grudziądz, dnia 28.02.2024 r.

Nr 8 (803)

1347. spotkanie

Marek Szajerka

Korony średniowiecznych murów obronnych w kamienicach przy Szkolnej 1, Murowej 26 – 28

Zagadnienie murów obronnych Grudziądza jest ciekawe i jest jeszcze wiele elementów do popularyzacji. Grudziądz z XIII – XIV w. jest obecnie średnio ok. 2,5 do 3 m poniżej poziomu obecnych ulic. Są miejsca na terenie Starego Miasta, gdzie można się o tym przekonać bez kosztownych badań archeologicznych. Po prostu wejść do piwnicy danego domu i zobaczyć naocznie.

W kilku miejscach zachowały się korony murów obronnych, nawet takich, gdzie nie powinno ich teoretycznie być. Jesteśmy bowiem przyzwyczajeni, że pokazuje się tylko podwójny odcinek murów po stronie południowej, jako jedynie zachowane.

Na szczególną uwagę zasługuje kamienica przy ul. Szkolnej 1.

W Gminnym Rejestrze zabytków jest następująca informacja:

793. *Grudziądz Pańska / Szkolna 1 25 Kamienica czynszowa z 2 poł. XVIII w., przeb. 1889 r. narożna¹*

Murowa 26-28

676. *Grudziądz Murowa 26 Kamienica czynszowa 1895 r.*

677. *Grudziądz Murowa 28 Kamienica czynszowa 1890 r.²*

W Gminnej Ewidencji Zabytków nie ma żadnej wzmianki o reliktach średniowiecznych podanych budowli.

Zagospodarowanie przestrzenne w 1772 r. szczegółowo przeanalizowałem w obszernej pracy 20 lat temu.³ W tej pracy są następujące rozdziały:

¹ Zob. https://bip.grudziadz.pl/pliki/grudziadz/File/MKZ/GEZ_9.pdf

² Zob. https://bip.grudziadz.pl/pliki/grudziadz/File/MKZ/GEZ_9.pdf

SPIS TREŚCI

Wstęp

Rozdział I. Rozwój infrastruktury miejskiej.

Topografia terenu na przełomie XII i XIII w.

Przynależność terytorialna obszaru Grudziądza w XIII w.

Analiza planu średniowiecznego Grudziądza – rekonstrukcja formy pierwotnej i jej przekształcenia.

Pierwszy etap. Przełom XII/XIII w. do 1222 r.

Drugi etap. 1242 r.

Trzeci etap. 1320 r.

Czwarty etap. 1328 r.

Piąty etap. 1345 r.

Szósty etap. 1415 r.

Rozdział II. Problem wody pitnej w Grudziądzu na przestrzeni wieków.

Rozdział III. Zagospodarowanie przestrzenne miasta. Prezentacja ogólna obiektów.

Rozdział IV. Fortyfikacje miejskie.

Wprowadzenie

Mury kurtynowe i obronne Grudziądza

Brama Wodna

Brama Toruńska

Brama Żebraaków

Zespół Bramy Bocznej

Brama Kikolska

Brama Wałowa

Rondel (barbakan)

Bramy: Kwidzińska i Klasztorna

Brama Zamkowa. Przedbramie

Brama Gnojna

Gdańska klasztorne i zamkowe

Fortyfikacje średniowieczne Grudziądza na tle ogólnopolskim. Zestawienia tabelaryczne

Datacja obiektów architektonicznych w Grudziądzu

Rozdział V. Kaplice i kościoły.

Kaplica św. Michała Archanioła.

³ Marek Szajerka, Grudziądz w XIII – XVIII w. Kwestia synchronizacji źródeł historycznych i jej wpływ na obraz miasta w historiografii. Studium historyczno – architektoniczne. Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Grudziądzu. 2004, ss. 308. Praca ta figuruje w bibliografii Grudziądza. Zob. Rocznik Grudziądzki. T. 16: 2005, s. 396, poz. 415. Książka została wydana w formie elektronicznej, na płycie CD w ilości ok. 100 egzemplarzy. Wydruk papierowy znajduje się w czytelni naukowej Biblioteki Miejskiej im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu.

*Kolegiata p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu. Bryła kościoła w kategorii źródła historycznego.
Kościół na przedzamczu*

Rozdział VI. Siedziby feudałów.

Zamek. Kwestia pierwszego użytkownika i początku powstania obiektu.

Rozdział VII. Urządzenia komunalne.

Łaźnia miejska

Szpital przy kościele p.w. Świętego Ducha

Sierociniec fundacji Herwesta

Szpital przy kościele p.w. św. Jerzego na Rybakach

Rozdział VIII. Spichrze

Rozdział IX. Port

Rozdział X. Kamienice mieszczańskie

Rozdział XI. Stajnie

Podsumowanie

Jak widać ze spisu treści, zawarte w pracy zagadnienia zostały uaktualnione i zweryfikowane na bazie literatury przedmiotu z XXI w. w licznych artykułach, opublikowanych w Biuletynach Koła Miłośników Dziejów Grudziądza. Biuletyny są dostępne w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej⁴.

Przechodząc do już konkretnie do relikwów fortyfikacji w piwnicach wymienionych w temacie kamienic należy przypomnieć pogląd Jerzego Frycza o rzekomych widłach ulic od strony południowej, wyraźnym w 1960 r.⁵

⁴ Zob. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/218392?language=pl#structure>

⁵ Zob. J. Frycz, Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza, Rocznik Grudziądzki 1960 [T. II], s. 27.

W siatce ulicznej Grudziądza charakterystyczne jest zastosowanie schematu wideł, tj. ulica wychodząca z bramy rozchodzi się w dwie równoległe biegnące ulice, które obejmują rynek. Schemat ten, którego genezy szukać można we wrzecionowatym układzie szeregu podgrodzi, czy osad (o zabudowie wzdłuż szlaku komunikacyjnego, dyktowanej przez warunki terenowe), jest uważany za punkt szczytowy w budownictwie miast średniowiecznych i często występuje w miastach krzyżackich o późnej dacie lokacji¹⁰.

Walory tego schematu polegają na zwiększeniu obronności przez zamknięcie ulicy bramnej blokiem zabudowy oraz ulepszeniu komunikacji przez podział ruchu.

Należy zwrócić także uwagę na system regularnych obwarowań Grudziądza o podwójnych liniach muru od strony najwięcej zagrożonej, licznych basztach i fosie. Jest to zastosowanie typowego dla krzyżaków schematu obronnego wywodzącego się z Bliskiego Wschodu i przyjętego w czasie wypraw krzyżowych przez rycerstwo zachodniej Europy, a zastosowanego także przez Zakon przy budowie licznych miast.

Traktowanie miast jako twierdz o rozbudowanym, podobnym zamkom systemie obronnym było wynikiem tego, że Prusy i w pewnym stopniu ziemia chełmińska nie zostały uzyskane drogą pokojową, tylko zdobyte po długich dziesiątkach lat wojen, a potem były narażone na ataki podbitej ludności pruskiej¹¹. Stąd chociaż zasadniczo wszystkie miasta średniowieczne były obwarowane, to jednak w miastach Zakonu obronność stała się jednym z głównych wymogów, którym miasto musi odpowiadać.

Średniowieczny układ parcel dobrze widoczny na XVIII-wiecznych planach miasta, ulegał stopniowemu zniekształceniu w XIX wieku. Większe nasilenie komasacji działek nastąpiło w okresie rozwoju przemysłu w czwartej ćwierci XIX i początku XX w. Parcele były bardzo wąskie. Przeciętnie szerokość ich wynosiła ok. 5 m, szerszych ok. 7 m; długość działki wahała się pomiędzy 25—30 m, głębokość zabudowy od ok. 16,50—21,50 m¹².

Pewnym wyjątkiem są tylko bloki między ulicą 22 Lipca a Spichrzową. Długość parcel wynosi tu ok. 40 m. Powodem tej różnicy może być gospodarcze znaczenie ulicy i topografia terenu.

Grudziądz ma bardzo konsekwentnie przeprowadzoną zabudowę szczytową zwróconą do wzdłużnych ulic; ulice przy murach miejskich — Spi-

¹⁰ Fuhrmann K. H., op. cit. s. 46—47.

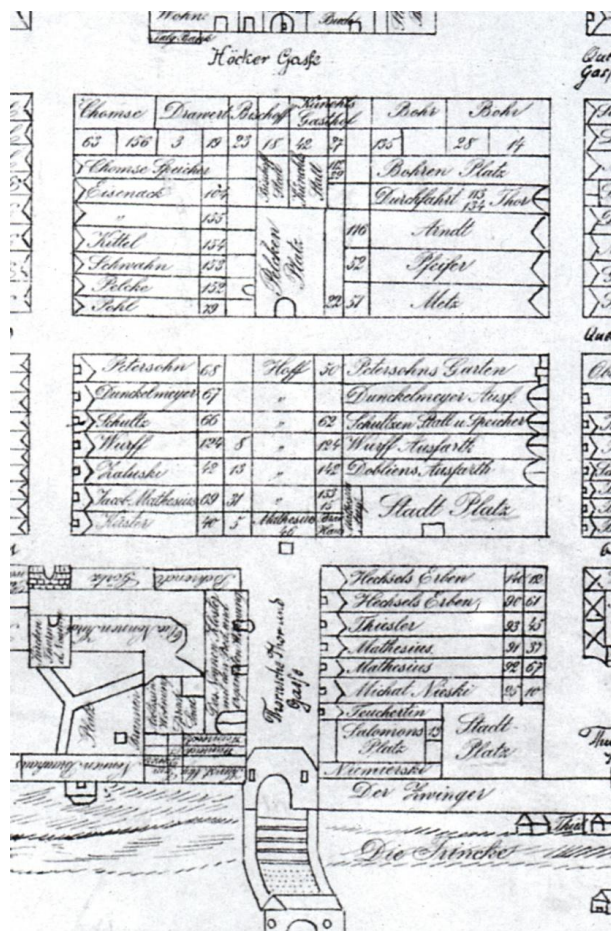
¹¹ Clasen K. H., op. cit. s. 23.

¹² Rynek w Grudziądzu, Studium historyczno-urbanistyczne, Opr. Jerzy Frycz. Pracownia Konserwacji Zabytków w Toruniu, Toruń 1954 (podaje szczegółową analizę wymiarów działek).

Mamy tu do czynienia z zapewne nieświadomym przekłamaniami historycznym, rzutującym na wnioskowanie Autora o późnej realizacji rozplanowania miasta.

Plan katastralny z 1772 r., pokazujący zagospodarowanie przestrzenne parceli, nie podaje informacji o istnieniu w tym miejscu kamienic a po prawej stronie Stadt Platz. Numeracja posesji jest od strony podwórzy (Hoff). Obecne ulice Klasztorna i Stara są ewidentnie pozostałością ulicy o charakterze wrzecionowatym⁶.

Makieta autorstwa Jerzego Frycza szczegółowo została przeanalizowana w Biuletynie KMDG, w 2016 r.⁷

Fragment planu katastralnego z 1772 r. Część południowa Starego Miasta.

⁶ Plan jest dostępny w Atlasie Historycznym Miast Polskich. Grudziądz. http://atlasmiast.umk.pl/pliki/grudziadz/AHMP_Grudziadz_II_8.jpg

⁷Zob. M. Szajerka, 60 lat makiety Grudziądzą współautorstwa Jerzego Frycza – konserwatora zabytków z Torunia, BKMDG, nr 30: 2016.

<https://kpsc.umk.pl/dlibra/publication/222690/edition/221343/content>

Fragment makiety Grudziądza w Muzeum w Grudziądzu im. ks. dr. Władysława Łęgi.

Ewidentnie widać, że Jerzy Frycz tego planu z 1772 r. nie przeczytał, chociaż zamieścił go w swoim artykule⁸.

Już przed Nim badacze niemieccy wiedzieli, że przy południowo-wschodnim narożniku ulic Szewskiej i Szkolnej był plac a nie kamienica.

Plan rekonstrukcyjny średniowiecznego Grudziądza z 1 poł. XX w.⁹

⁸ J. Frycz, s. 38.

Te ewidentne błędy badawcze zwalniają z akceptacji oficjalnej datacji obiektów, podanej np. w ewidencji zabytków czy w folderach przewodnikach turystycznych.

Kamienica przy ul Szkolnej 1 jest na fundamencie muru obronnego z XIII wieku.

Obrazują to zdjęcia wykonane przeze mnie ok. 20 lat temu.

Kamienica przy ul. Szkolnej 1.

Pierwotnie fragment korony muru obronnego z krenelacją.

⁹ Zob. Atlas [...]. http://atlasmiast.umk.pl/pliki/grudziadz/AHMP_Grudziadz_II_3.jpg

Zamurowana na grubość cegły szczelina strzelnicza z hakiem od kłapy osłonowej.

Przy tej kamienicy, w latach 90. XX w., w trakcie nadzoru archeologicznego, na głębokości 1, 3 m odkryto belki pod ulicą. Szczegóły w artykule Małgorzaty Kurzyńskiej¹⁰. Dla prezentowanego zagadnienia ważne są również inne artykuły M. Kurzyńskiej, opublikowane w BKMDG¹¹.

W 7 grudnia 2004 r. z inicjatywy Oddz. PTH w Grudziądzu odbyła się wizja lokalna w piwnicy kamienicy przy ul. Szkolnej 1. Wzięli w niej udział, oprócz pomysłodawcy: prof. Andrzej Kola z UMK oraz pracownicy Muzeum Małgorzata Kurzyńska i Wioletta Pacuszka¹². Wizja lokalna była bardzo pobieżna. Profesor Kola nie zauważył w piwnicy nic nadzwyczajnego. Uznał, że to typowa średniowieczna piwnica. Nie wiedział wtedy, że pod drugiej stronie ściany od strony ul. Pańskiej kilka lat wcześniej, na głębokości ok. 2,5-3 m zarejestrowano poziom ze średniowiecza, czyli ta piwnica była wtedy na poziomie parteru. Profesor nie wiedział również, że identyczne konstrukcje ceglane, takiego samego materiału są np. we forty-

¹⁰ M. Kurzyńska, *Wyniki nadzorów archeologicznych prowadzonych na terenie Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki, T. 14: 2001, s. 244-246.

¹¹ Też: *Badania Muzeum w Grudziądzu w latach 1996-2003 r.*, nr 12:2004; *Wyniki dotychczasowych odkryć archeologicznych w Grudziądzu i ich konfrontacja ze źródłami pisanymi*, BKMDG, nr 15: 2008.

¹² *Sprawozdanie Oddziału PTH*, Rocznik Grudziądzki, T. 17: 2007, s. 240.

fikacja przy ul. Murowej. Nie ma potrzeby powtarzania informacji o Murowej 24. Mickiewicza 5, gdyż one zostały podane w BKMDG, w 2018 r.¹³

Pozostałość po wykopie archeologicznym przy ul. Spichrzowej. Stan z ok. 2000 r.

Fragment ścian pozwalający na datację obiektu z XIII w.

Po prawej stronie wiązanie *opus rusticum* a po lewej *wiązanie wozówkowe*.

Sklepienie kolebkowe jest niewątpliwie późniejsze, z wykorzystanie wcześniejszego, rozbiórkowego materiału budowlanego. Obydwa wiązania są charakte-

¹³ M. Szajerka Średniowiecze pod stopami. Pozostałości murowanej stróży z czasów wyprawy krzyżowej do Prus ks. Leszka Białego, BKMDG, nr 12: 2018.
<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/223917/edition/222321/content>

rystyczne dla architektury romańskiej. Klatka schodowa do piwnicy też nie ma nic wspólnego z 2 poł. XVIII w. i XIX w.

Kierując się, daną mi ustną radą Profesor Krystyny Białoskórskiej o szukaniu identycznych cegieł z danego okresu warto się rozglądnąć w najbliższym otoczeniu.

W tym przypadku, fortyfikacji średniowiecznych istotny jest wygląd muru obronnego w piwnicach kamienic przy ul. Murowej 26 – 28.

Pod numerem 26 jest Brama św. Chrystiana¹⁴. Łuk tej bramy jest obecnie na poziomie ul. Mickiewicza. Nie ma ona połączenia z turystyczna trasa podziemną, w piwnicy kamienicy przy ul. Murowej 24. Wejście do jej środka jest dostępne tylko z mieszkania przy Murowej 24. Znajduje się ono w podłodze, w pokoju, pod dywanem.

Brama św. Chrystiana, Stan z ok. 2000 r.

Ciekawy jest, zachowany w zasadzie w nienaruszonym stanie fragment muru z krenelażem i przyporami, gęsto rozstawionymi, w piwnicy kamienicy przy ul. Murowej 28. Stan z ok. 2000 r. W 1 dekadzie XXI w. ktoś wpadł na pomysł, by mur, którego spoiwem jest glina, (jak w piecach kafłowych), wypełnić fugi współczesnym klejem budowlanym i pomalować na białe być może farba akrylową.

¹⁴ Umowna nazwa, wprowadzona do obiegu na przełomie lat 80./90. XX w., która została zaakceptowana w wielu publikacjach.

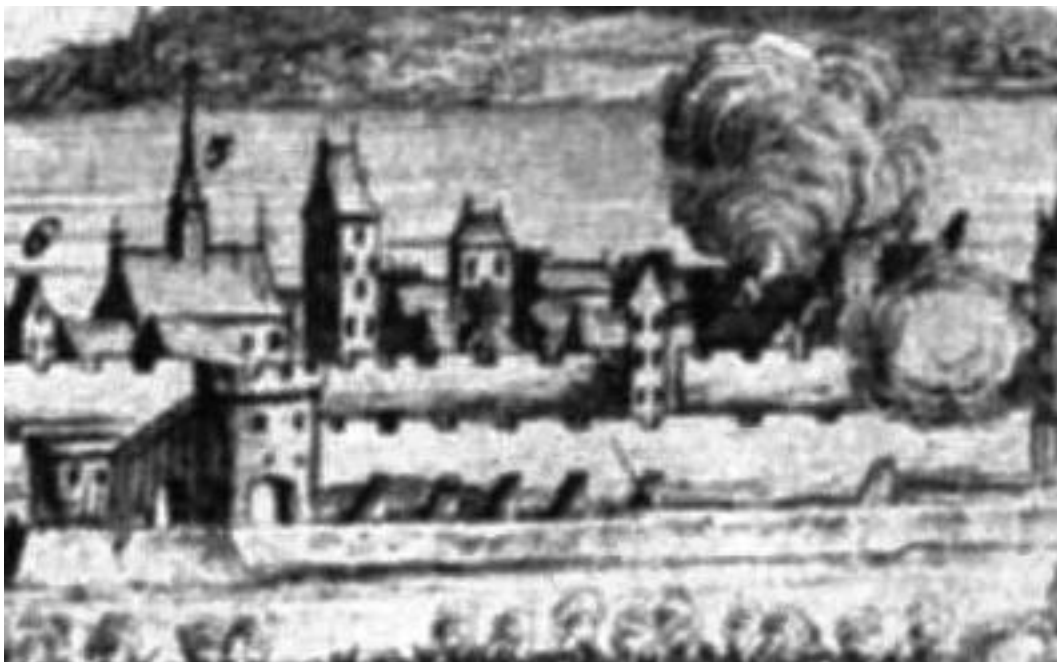

Krenelaż muru obronnego z przyporami. Stan z przełomu XX/XX w.

Te gęsto rozstawione przypory w tym miejscu były tak charakterystyczne w panoramie, że zostały uwzględnione na panoramie Grudziądza z 2 poł. XVII w.

Panorama Grudziądza wg E. J. Dahlbergha.

Panorama Grudziądza E. J. Dahlnergha. Kadr pokazujący gęsto rozstawione przypory po prawej stronie Bramy Bocznej.

Jakie były przyczyny, że całości korony murów obronnych znalazły się poniżej poziomu ulic i funkcjonuje obiegowa opinia, że z wyjątkiem murów po stronie południowej, pozostałe się nie zachowały?

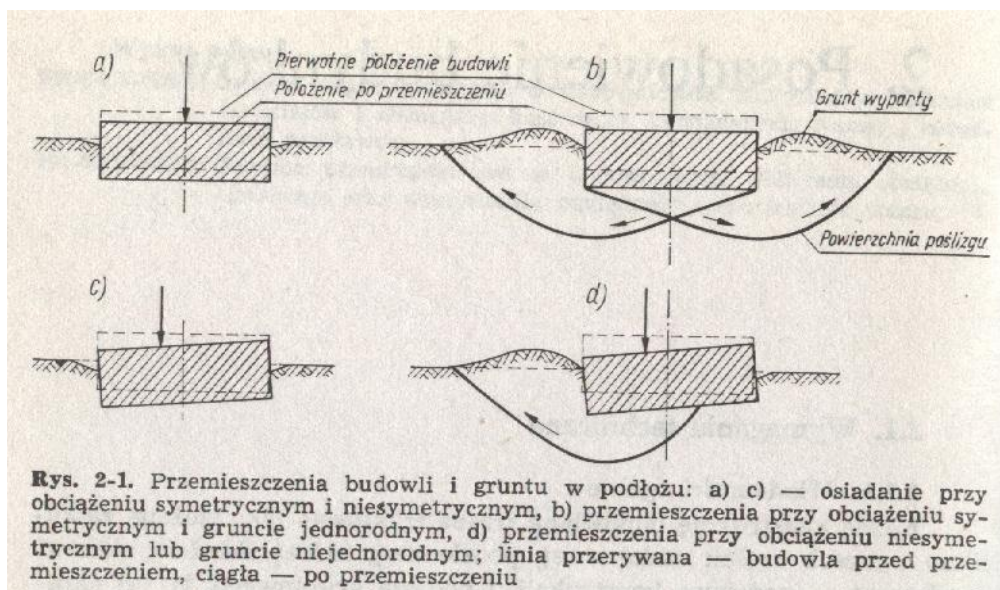
Przyczyny były naturalne oraz w następstwie działalności człowieka – świadoma niwelacja terenu¹⁵.

Natomiast proces naturalny, to wypieranie gruntu przez fundamenty budowli. Napisałem o tym w artykule o gdańskich, w 2007 r.

Odrębnym zagadnieniem, nie związanym bezpośrednio z tematem artykułu, jest geneza obecnego ukształtowania terenu na linii spichrzy. Obecne ukształtowanie terenu przeczy możliwości istnienia tam wcześniej bram i furt miejskich, aczkolwiek są one oznaczone na historycznych planach miasta z XVII i XVIII w. Na obecną ukształtowanie terenu miał wpływ proces wypierania gruntu przez posadowione budowle od XIII w. aż do czasów nam współczesnych¹⁶. Jednym z najlepszych przykładów na występowanie tego zjawiska w Grudziądzu jest kamienica przy ul. Murowej 28, zbudowana na przełomie XIX/XX w., gdzie jako fundament wykorzystano mur obronny z blankami i przyporami, obecnie poniżej poziomu ulicy.

¹⁵ M. Szajerka, Niwelacja terenu Grudziądza w latach ok. 1218-1810, BKMDG, nr 13: 2018. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/227552/edition/226549/content>

¹⁶ Zob. W. Żenczykowski, Budownictwo ogólne. Elementy i konstrukcje budowlane, t.8, Warszawa 1990, wyd. 8, s. 43. Wypieraniu gruntu przez budowle mogło się dawniej wahać od 20-30 cm do paru metrów.

Proces wypierania gruntu przez fundamenty budowli wg W. Żenczykowskiego.

Warto zwrócić uwagę na rysunek b, wskazujący, że budynek może się w następstwie procesu wypierania gruntu przez fundamenty znaleźć nawet poniżej poziomu gruntu. Widoczne na rysunkach ukształtowanie terenu możemy zaobserwować na linii spichrzy. W przypadku Grudziądza też występują różnice poziomów.

To zjawisko spowodowało, że np. W. Sieradzan nie mógł odnaleźć bram od strony Wiśły. Badacz ten w 1997 r. napisał: Układ przestrzenny Grudziądza różni się więc w znaczny sposób od systemu typowego dla wielu miast hanzeatyckich, a zwłaszcza portowych, w których występowała jedna długa ulica i szeroka ulica równoległa do rzeki oraz prostopadłe do niej ulice biegnące do nabrzeża. Grudziądz miał bowiem większą liczbę, ale stosunkowo wąskich ulic równoległych do rzeki, a jego położenie na wysokiej skarpie wiślanej spowodowało, że nie było bram miejskich od strony zachodniej¹⁷.

Mam nadzieję, że ten artykuł przyczyni się do pogłębienia badań nad architekturą średniowiecznego i nowożytnego Grudziądza. Natomiast zawarte w nim treści będą przydatne przy aktualnie trwających pracach nad opracowaniem Gminnego Rejestru Zabytków oraz pozwolą na uaktualnienie opisów grudziądzkich zabytków w Centralnym Rejestrze Zabytków w Warszawie¹⁸.

Pisząc o dylatacji w 2006 r. nie zdawałem sobie sprawy, że podręcznikowym przykładem działania dylatacji jest wieża Klimek, na widocznym wzniesieniu na obszarze dziedzińca.

Położenie obecne d. kaplicy św. Michała Archaniola, kilkadziesiąt metrów dalej świadczy jednoznacznie, że to był mur obronny.

¹⁷ W. Sieradzan, *Grudziądz. Historia i rozwój przestrzenny*, Atlas Historyczny Miast Polskich, s. 6.

¹⁸ M. Szajerka, *Średniowieczne baszty ustępowe w panoramie miasta Grudziądza ze szczególnym uwzględnieniem pierwotnego przeznaczenia spichrzy 49-51*, Rocznik Grudziądzki, T. 17: 2007, s. 74-75.

*Fragment krenelaża, widoczny w kamienicy przy ul. Szkolnej 1,
poniżej poziomu ul. Szkolnej.*

Może komuś się kiedyś przyda ta nowoczesna kwerenda pokazanych obiektów, w tym służbom konserwatorskim. Tym bardziej, że planowany jest remont kamienicy przy ul. Szkolnej 1 przez Miasto.

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.